

AZERBAYCAN’DA İLK NOTALI HALK ÇALGILARI ORKESTRASI

Hamid Sultanov¹, Aynur Elhan Nayir²

Özet

Ortak Türk kültüründen gelen Azerbaycan müzik kültürü, kendine özgün ve kadim tarihe sahiptir. Azerbaycan müziğinin muğam – makam, âşık musikisi, halk müziği, dini musiki gibi geleneksel türlerinin yanında yüksek icracılık sanatı ve büyük teknik imkânlara sahip olan enstrümantal müziği ve buna bağlı olan geleneksel yaylı, üfleme, vurmali çalgıları da mevcuttur.

Enstrümantal müziğin temelleri, 20. yy’ın başlarında Şuşa’da (Karabağ) ve Bakü’de yapılan “Şark konserleri”nde 12 kişilik topluluktan oluşan küçük halk çalgıları ansamblları ile atılır. 1917 yılı devriminden sonra Azerbaycan’da “Müzik aletlerinin millileştirilmesi” kanunu yürürlüğe girer, bu kanuna göre ülke arazisinde mevcut olan tüm çalgılar devlet mülkiyeti olarak ilan edilir. Halk çalgı aletleri orkestrası da bu dönemde oluşur. 1920’li yıllarda ortaya çıkan ve Azerbaycan Devlet Filarmonisine bağlı olan ilk Halk Çalgıları Orkestrası Azerbaycan halk türküleri, tesnif, reng ve oyun havalarından oluşan repertuvara sahip olarak, müzikal hafızaya dayalı, notasız (partitürsüz) icra yapmaktaydı. 1932 yılın Ocak ayında ünlü Azerbaycan bestecisi, yazar ve müzikoloğu Üzeyir Hacıbeyli’nin ve diğer ünlü besteci Müslüm Magomayev’in çabalarıyla ilk “Notalı Halk Çalgı Aletleri Orkestrası” oluşturulur.

Bu çalışmada, Azerbaycan’da notasyon sistemine bağlı olan ilk halk çalgı aletleri orkestrasının oluşumu, tarihi gelişimi ve günümüzdeki durumu ortaya koyularak, orkestrada yer alan Azerbaycan halk çalgılarının teknik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: *Azerbaycan, halk çalgıları, orkestra, notasyon.*

THE FIRST NOTATION FOLK INSTRUMENTS ORCHESTRA IN AZERBAIJAN

Abstract

Azerbaijani music culture, which is one of the branches of Turkish culture, has a unique and ancient history. In addition to the traditional types of Azerbaijani music such as mugham - maqam, ashiqs, folk music, religious music, there are also many stringed, wind and percussion instruments with high performance art and great technical possibilities.

Small ensembles of folk instruments, which included a group of 12 people, appeared at the “Orient Concerts” held in Shusha (Karabakh) in 1900, and in Baku in 1902 and 1903. After the revolution of 1917, the law on “Nationalization of Musical Instruments” came into force in Azerbaijan, and according to this law, all the instruments available on the country’s land were declared as state property. The creation of a folk instrument orchestra also became possible during this period. In 1920, the first Folk Instrument Orchestra, which was affiliated to the Azerbaijan State Philharmonic, was formed in this way. This orchestra had a repertoire of Azerbaijani folk songs performed based on musical memory, without notes (pieces). In January 1932, the first orchestra of the Azeri Folk Instruments was created with the efforts of the famous Azerbaijani composer, writer and musicologist Uzeyir Hajibeyov along with another famous composer Muslim Magomayev by adapting the note system to the instruments.

In this study, it is aimed to examine the technical features of the Azerbaijani folk instruments in the orchestra by revealing the formation, historical development and current situation of the first folk instrument orchestra connected to the notation system in Azerbaijan.

Keywords: *Azerbaijan, folk instruments, orchestra, notation*

1 Öğr. Gör. Selçuk Üniversitesi Dilek Sabancı Devlet Konservatuarı. Türk Sanat Müziği Bölümü Email: hamitsultanov_94@hotmail.com

2 Prof. Dr. AKÉF Güzel Sanatlar/Müzik Eğitimi ABD, Necmettin Erbakan Üniversitesi. Email: aynur4272@hotmail.com

Giriş

Ortak Türk kültüründen gelen Azerbaycan müzik kültürü, kendine özgün ve kadim tarihe sahiptir. Azerbaycan müziğinin muğam – makam, âşık musikisi, halk müziği, dini musiki gibi geleneksel türlerinin yanında yüksek icracılık sanatı ve büyük teknik imkânlarla sahip olan enstrümantal müziği ve buna bağlı olan geleneksel yaylı, üflemeli, vurmali çalgıları da mevcuttur.

Müzik kültüründe çalgı anlayışı iki türe ayrılmaktadır: halk müziği çalgıları ve profesyonel çalgılar. Bunlardan ilki halk tarafından hazırlanıp bayramlarda, düğün ve derneklerde, çeşitli halk etkinliklerinde kullanılmaktadır. Bu tür çalgılar, ortak kültürel mirasa sahip halkların ortak tarihine de yansıtılarak ortaya çıkmıştır. Örneğin bandura çalgısı sadece Ukrayna'da, panduri ve conguri ise Gürcülerde de mevcut olan çalgılardandır. Öte yandan Batı Slavlar – Ruslar, Ukraynalılar, Beloruslar gusli, sopel, jaleyka, volinka gibi çalgıları yıllarca ortak kullanmışlardır. Saz, tar, kamaça, zurna, tütek gibi Azerbaycan çalgıları Özbekistan ve Tacikistan gibi ülkelerin de ortak çalgılarından.

Profesyonel müzik çalgılarına ise senfonik, popüler müzik orkestrasına dâhil olan çalgılar ait olmaktadır. Bu çalgılar halk müziğinde değişime ve gelişime uğramış çalgıların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin uzak geçmişte sadece halk çalgısı olan keman ve flüt zaman geçtikçe gelişerek profesyonel müzik aletlerine çevrilmiştir (Rehmetov E. 1980).

Asırlarca gelenek haline dönüşen, usta çırak ilişkisine dayanan meşk sistemiyle yapılan icracılık sanatının notasyon sistemiyle tanışması her ülkede farklı tarihlerde ortaya çıkmıştır. Azerbaycan müziğinin günümüzde kullanılan notasyon sistemi 1816- 1818 yıllarına denk gelmektedir (Abbasova E. Gasimov K. - 1970). Bu tarihten önce ise birçok ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da günümüz notasyon sisteminden farklı olan notasyon sembolleri kullanılmaktaydı.

Ortaçağda mevcut notasyon işaretleri dairevi şekilde çizilmiş değişik figürlerin tablosundan oluşmaktaydı. 1216 yılında Azerbaycan'ın Urmiye (Urûmiye, bugün İran'ın Rızâiye) şehrinde doğan Safiyyüddin el – Urmevi kendi döneminde Doğuda mevcut olan notasyon sistemini daha da geliştirerek harflerden oluşan notasyon sistemini ortaya koyabilmiştir. Daha sonra XV.yy İslam dünyasının müzik alanında en büyük isimlerinden olan Abdülkadir Meragi kendinden önceki notasyon sistemlerini eleştirerek yeni bir notasyon sistemini önerebilmiştir. Meragi “Müzik aletleri ve onların türleri” isimli eserinde Azerbaycan'da mevcut olan müzik çalgılarını 3 türe ayırmaktadır:

1. Simli (telli veya yaylı) Çalgılar:

Çetar, çoğar, tambur, cenk, santur, kopuz, ozan, saz, kanun, setar, ut, kamaça, dürat, mizhar vs.

2. Nefesli (Üflemeli) Çalgılar:

Balaman (balaman), bulban, zurna, düdük, zembr, nefir, sümsü, tütek, tulum, şeypur, sur vs.

Şekil 1. (Abdullayeva S. - 2002)

3. Zerbli (Vurmali) Çalgılar:

Nağara (nakkara), Goşa nağara (çift nakkara), daire, gaval, tef, dumbul, kuus, tebil, kase, kudüm vs. (Merağayi E. - 1977).

Azerbaycan çalgılarının eski zamanlardan beri toplu halde çalındığı bir takım araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. “Kitabı Dede Korkut” destanında kopuzla yanı sıra çalınan zurna ve nağaranın (vurmali çalgı) seslenmesiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır (Rehmetov E. 1980).

Aynı zamanda ortaçağda Tebriz Minyatür ekolünün temsilcilerinden olan Sultan Muhammedin Düet (ikili) – ut ve arp, Trio (üçlü) – Kemeçe, ney ve tef, Kuartet (dörtlü) – ut, arp, tef ve ney vb. gibi minyatürleri buna örnek olmaktadır.

Mir Seyit Ali'nin “Sarayda gece hayatı” isimli minyatüründe (1540) ortaçağda var olan trio müzik gruplarına örnek olmaktadır. Resmin alt sol köşesinde yer alan ut, kemeçe ve tef ortada dans eden rakkasa eşlik etmektedir (örnek için Şekil 1'e bakınız).

Azerbaycan müzik kültürü tarihinin sonraki aşamalarında halk çalgılarının homojen birleşiminin ve içeriğinin de değiştirilerek geliştiğini görmekteyiz. Ortaçağda mevcut olan çalgılarla – ut, kanun, cenk, musikar, ney ve tefle yanı sıra topluluklara birçok başka çalgılar da ilave edilerek geliştirilmiş, kendi dönemini yaşadıkdan sonra ise bu aletler kendiliğinden önemini kaybederek topluluğu terk etmiştir (Rehmetov E. 1980).

XIX. y.y.'dan itibaren Azerbaycan'da halk çalgı topluluklarının içerisinde tar, kemençe, saz, balaban (bazı kaynaklarda balaman) zurna, tef, nağara, koşa (çift) nağara gibi çalgılar oluşmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren iki tür halk çalgı aletleri ansamblları ortaya çıkar: Âşık destesi (topluluğu) ve Sazende destesi. Âşık destelerinin içerisinde saz, balaban, tef, koşa nağara, Sazende destelerinde ise tar, kamança ve hanende (vokal icra) dâhil olmaktadır. Bu üçlüde hanende aynı zamanda vurmali çalgı ile kendine eşlik de etmekteydi.

1900 yılında Şuşa'da (Karabağ), 1902 ve 1903 yıllarında ise Bakü'de yapılan “Şark konserleri”nde 12 kişilik topluluktan oluşan küçük halk çalgıları ansamblları ortaya çıkar.

1917 yılı devriminden sonra Azerbaycan'da “Müzik aletlerinin millileştirilmesi” kanunu yürürlüğe girer, bu kanuna göre ülke arazisinde mevcut olan tüm çalgılar devlet mülkiyeti olarak ilan edilir. Halk çalgı aletleri orkestrası da bu dönemde oluşur. 1920 yılında Azerbaycan Devlet Filarmonisine bağlı olan ilk Halk Çalgıları Orkestrası bu şekilde meydana çıkar. Bu orkestra Azerbaycan halk türküleri, tesnif, reng ve oyun havalarından oluşan repertuvara sahip olup, müzikal hafızaya dayalı, notasız (partitürsüz) icra yapmaktaydı. Orkestrada tar, kamança, balaban, tef, nağara vb gibi müzik aletleri yer almaktaydı. 1924 yılında, Bakü'de kızlardan oluşan bir halk çalgı aletleri orkestrası daha oluşuyor.

1932 yılın Ocak ayında ünlü Azerbaycan bestecisi, yazarı ve müzikoloğu Üzeyir Hacıbeyli'nin³ ve diğer ünlü besteci Müslüm Magomayev'in çabalarıyla ilk “Notalı Halk Çalgı Aletleri Orkestrası” oluşturuluyor. Radyo Komitesi nezdinde açılan bu orkestranın sanat yönetmeni ve şefi Ü.Hacıbeyli, piyano konsertmaisteri ise o dönemin ünlü bestecilerinden Seid Rüstemov olur.

Bu çalışmada, Azerbaycan'da notasyon sistemine bağlı olan ilk halk çalgı aletleri orkestrasının oluşumu, tarihi gelişimi ve günümüzdeki durumu incelenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, doküman analizi, yazılı belgelerin içeriği titizlikle ve sistematik olarak analiz edilerek incelenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Tampere Edilmiş Sistemde Notalı Halk Çalgıları Orkestrası

Halk çalgılarının notayla çalınması meselesini Ü. Hacıbeyli uzun yıllar öncesinden tasarlamaktaydı. O, tarda, kamançada ve balamanda notayla çalmayı tecrübe etmiş ve bu sistemi dönemin ilk müzik okulunun programına dâhil etmiştir. İlk aşamada bu tür çalışma ve dersleri müzik okulunda kendisi yürütmüştür. Ü. Hacıbeyli'nin önderliğinde çalışmalarını devam ettiren bu müzik okulu daha sonra, yani 1921 yılında Azerbaycan Devlet Konservatuvarı'na çevrilerek profesyonel icracılar yetiştirmeye başlamıştır.

1931 yılında Ü. Hacıbeyli kendi öğrencilerden oluşan ilk notalı halk çalgıları orkestrasını kurar. Fakat müzisyen sayılarının yetersizliği (13-14 kişi) orkestra formatına uymaz. Aynı zamanda icra için repertuvar da yoktu. Bu nedenle orkestra 1932 yılın Ocak ayında, 22 kişiyle faaliyete başlar (Guliyev O. – 1980).

Orkestranın içeriğine önce tar, kemanca, balaman, tef, nağara ve batı enstrümanlarından piyano alınır. Aynı yılın Nisan ayında orkestranın ilk konseri Ü. Hacıbeyli'nin bestelediği “Birinci Fantezi” eseriyle açılış yapıyor. Eserin şefliğine besteci kendisi üstlenir.

³ Üzeyir Hacıbeyli (Hacıbeyov - 1885 – 1948). Bestekârlık ve nazariyatçılığının yanı sıra meşhur bir yazar, teşkilâtçı, edip, pedagog ve siyasetçi kişiliğiyle deha sahibi bir ilim ve sanat adamı olarak kabul edilen Hacıbeyli, bu özellikleriyle Azerbaycan müzik ve kültür hayatına silinmez izler bırakmış, birçok konuda önderlik etmiştir.

1935 yılında notalı orkestra geliştirilerek, elemanlarının sayısını 38 e yükseltiliyor. Bu yıllarda orkestrada çalan halk çalgıları için sadece notalar değil, aynı zamanda çeşitli metotlar da ortaya koyuluyor. S. Rüstemov'un "Tar mektebi" (1935, Bakü), C. Hesanova'nın "Kamança mektebi" (1940, Bakü), S. Abduselimoğlu'nun "Balaman mektebi" derslik kitapları buna örnek olmaktadır.

Tabii ki, bu yıllarda halk çalgılarının tampere edilmiş notayla çalınması fikrine karşı çıkanlar, transpozisyonlu çalgıların halk müziğindeki yerinin notasyona uygun olmadığını savunanlar oldu. Fakat Ü. Hacıbeyli, S. Rüstemov, G. Salahov, M. Magomayev gibi besteciler bu karşıt fikirleri yazdıkları ve besteledikleri eserlerle çürütediler. Onlar Azerbaycan halk mahnı (türkü) ve oyun havalarını halk çalgıları orkestrası için düzenlediler ve halk müziğinin tampere edilmiş sistemle çalınabileceğini kanıtlayabildiler. Bunu yaparken de halk çalgılarının yapısal özelliklerini bozmadılar. Ü. Hacıbeyli "Azerbaycan musiqi hayatına bir nezer" isimli makalesinde şöyle yazmaktadır:

"...Avrupa müziğinin tar ve kemança ile çalınmasını tabii ki, yanlış bulmuyoruz. Fakat bayatı – şiraz, şüşter, muhalif ve şuru karıştırıp, hepsine minör olarak bakmak yanlıştır. Avrupalıların majör ve minör sisteminden bıkararak, farklı tonal arayışlarına yöneldiği bir zamanda bizimkilerin (Azerbaycan müzik camiası kastedilmektedir) majör ve minöre heves etmesi mektepsizlikten (bilgisizlik) ireli gelmektedir"(Hacıbeyli Ü. - 2005).

İlk yıllarda orkestranın partitür şeması: 1) birinci ve İkinci tarlar, 2) birinci ve ikinci kamançalar, 3) birinci ve ikinci balamanlar, 4) tef ve nağara olarak belirlenmişti.

Sonraki yıllarda orkestraya saz, tütek, zurna, koşa (çift) nağara, bas balaman, kanun ve klarnet de dâhil olmuştu.

Sonuç

Bu orkestranın oluşumu Azerbaycan milli müziğinin uluslararası platformda tanınması açısından önemliydi. Azerbaycan bestecilerinin eserleri M. Magomayev'in "Radyo marşı", S. Rüstemov'un "Bayatı Kürd", A. Spendiyarov'un "Gaytarma", "Hicaz" vb. gibi eserleri orkestra repertuarını zenginleştirmekteydi. Eski Sovyetler ülkelerinin çeşitli yerlerinde turneler yapan Azerbaycan halk çalgıları orkestrası hem milli müziğin tanıtımı hem de repertuar zenginliği ile dikkat çekmekteydi.

Günümüzde bu orkestranın iki türü mevcut olmaktadır: 1. Geniş içeriği olan – 50 kişi ve üzeri olan, 2. Küçük içerikli 18 – 20 kişilik.

Temeli dahi besteci Ü. Hacıbeyli tarafından koyulmuş bu orkestra için Azerbaycan bestecilerinin sayısız eserleri mevcuttur. M. Magomayev'in "Radyo marşı", S. Rüstemov'un "Bayatı Kürd" fantezisi, A. Geray'ın "Cengi", S. Rüstemov'un "Tar ve Halk Çalgıları Orkestrası için Konçerto"sü, S. Aleskerov'un "Tar ve Halk Çalgıları Orkestrası için Konçerto"sü, "Sözsüz Mahnı"sı, F. Amirov'un ve A. Babayev'in "Piyano ve Halk Çalgıları Orkestrası için Konçerto", H. Hanmemmedov'un "Bayram süiti", S. Hacıbeyov'un "Bulgar süiti", Ü. Hacıbeyli'nin "Fantezisi" (1. ve 2.) vb. gibi halk çalgıları orkestrası için yazılmış yüzlerce repertuar eserlerdendir.

Azerbaycan halk çalgıları orkestrasının başarılı bir şekilde nota sistemine geçirilmesi ve ilerlemesi, halk çalgıların Batı müziği çalgılarıyla anlaşabilmesi ve daha sonra da senfonik orkestralarda yer almasına yol açmıştır. Bu açıdan baktığımızda halk çalgıları notalı orkestrası Azerbaycan müziğinin tebliği bakımından önemli adım olup, halk müziğini uluslararası platforma çıkarabilmiştir.

Kaynakça

Abbasova E., Gasimov K., (1970) Очерки музыкального искусства Советского Азербайджана 1920—1956, Баку.

Abdullazade E.A. (1996) Gedim ve Orta Esrlerin musigi medeniyyeti: tarihi – felsefi tehlili. Bakı, Gartal.

Abdullayeva S. (2002) Azerbaycan halk çalgı aletleri. Bakı, Adilolu.

Bunядov T. (1993) Asırlardan Asırlara Sesler. Bakı, Az.Дювлят няшриаты.

Guliyev O. (1980), Azərbaycan halk çalgı aletleri orkestri. Bakı, «Ишыг»

Hacıbəyli Ü. Eserləri. (1965), Bakı, АЕА-нын няшриййаты, 411 с.

Hacıbəyli Ü., (1926) Bakı, “Maarif ve medeniyyət” dergisi, Sayı 7. Say. 30

Hacıbəyli Ü. (2005) Eserlər – II. Cilt. Bakı, “Şerq - Qerb”.

Hornbostel E. M. von, Sachs S. Systematik der Musik instrumete // Zeitschrift für Ethnologie 1914. (1987) - Bb. 46 H.4-5. - S. 553-590 (İ.Z.Alenderin tərcüməsi) – Вах: Хорнбостель Эрих М. фон, Закс К. Систематика музыкальных инструментов // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. – Ч.1. – М.: Сов. комп., s. 229-261.

İmamverdiyev İ. (2019) Azərbaycan'da tarın gelişimi, Ankara, Türk Musikisi Atlası. Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2. Cilt.

Kerimov M. (2003) Azərbaycan Musiqi Aletleri, Bakı, Yeni Nesil.

Merağayı Ebdülgadir (1977) Musiqi aletleri ve onların növləri, Bakı, Gobustan Dergisi, No 1, s.74.

Turunc S. (2014), Tar eğitiminde anahtar seçimi üzerine bir inceleme. Müzik Eğitimi, Bahar 2014/Sayı 9.

Rehmetov Evez, (1980), Azərbaycan xalq çalgı aletleri ve onların orkestrdeki yeri, Bakı, İşıq.

Seyidova Y. (2009), Каманчанын Азərbayайған Мусиги Мядяниййятинин Инкишафында Ролу, Bakı, Kùltür Evreni, Всемирная Культуры, Sayı 2.

Şenel S. (1996), TDV İslâm Ansiklopedisi 14. cild, 500-502 s.